

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-79>

УДК 373.3.064.2:316.647.5

Люлька Г.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

САМОПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Анотація. У статті розглянуто проблему самопідготовки вчителя до толерантної взаємодії з молодшими школярами у світлі сучасних прогресивних змін у системі освіти. Розкрито розвиток педагогом вміння налагоджувати толерантну взаємодію як необхідну умову неперервного професійного зростання. Описано поняття і типи толерантної взаємодії вчителя з молодшими школярами. Визначено педагогічне підґрунтя й аспекти становлення толерантної взаємодії педагога. Охарактеризовано взаємопов'язані професійну, особистісну і технологічну складові самопідготовки вчителя початкової школи до толерантної взаємодії з учнями. Виділено самоосвіту як чинник саморозвитку, що містить численні завдання із самопізнання. Наголошено, що набуття педагогом професійного досвіду і навичок толерантної взаємодії відбувається у процесі самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, реагування на критику та самоосвіти.

Ключові слова: толерантність, вчитель початкових класів, молодші школярі, толерантна взаємодія, самопідготовка.

Liulka Anna

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

TEACHERS 'SELF-TRAINING TO TOLERANT INTERACTION WITH YOUNGER PUPILS

Summary. The article deals with the problem of teacher's self-preparation for tolerant interaction with younger students in the light of modern progressive changes in the education system. The development of the teacher's ability to establish tolerant interaction as a prerequisite for continuous professional development is revealed. The concepts and types of tolerant interaction of the teacher with the younger students are described. The pedagogical basis for the formation of a tolerant interaction is called the formation of a tolerant space, an environment characterized by the unity of all subjects of the educational process and forms of organization of their relations, a personally oriented approach in the educational process, the basis of which is the subject-subject relations in the system «teacher-student». The activity of a primary school teacher from the standpoint of tolerance is described as three aspects: the personality of the teacher who has tolerant qualities; display of tolerance in professional activity; implementation of principles of tolerance in pedagogical communication. The teacher's self-preparation for tolerant interaction with younger students includes three interrelated components: professional, aimed at fulfilling professional functions, possessing relevant types of professional activity in the context of a personally-oriented education paradigm; personal to ensure professional self-determination, professional self-realization and professional self-actualization throughout life; technological for the formation of organizational and methodological conditions. It is emphasized that the teacher acquires professional experience and skills of tolerant interaction in the process of self-observation. The teacher should try to understand himself on the basis of reflection of his own behavior, actions, desires. Self-examination is the basis for the formation of an adequate self-esteem for the teacher as an important regulator of behavior. Self-esteem by others is a powerful factor in the development of self-discovery motivation and the deployment of tolerant interaction. Self-education is highlighted as a factor of self-development that contains numerous tasks of self-knowledge. It is emphasized that the teacher acquires professional experience and tolerance interaction in the process of self-observation, introspection, self-assessment, responding to criticism and self-education.

Keywords: tolerance, elementary school teacher, junior high school students, tolerant interaction, self-preparation.

Постановка проблеми. Національна система освіти має формуватися адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить стійкий рух та розвиток України на сучасному етапі. Основою реформування освіти України визначається принцип пріоритетності людини, забезпечення її особистісного розвитку згідно з її індивідуальними здібностями і потребами на основі навчання протягом життя.

Серед стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти передбачено побудову ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, розвиток і соціалізація дітей та молоді, формування безпечного освітньо-виховного середовища тощо. Це має сприяти за-

безпеченню сталого демократичного розвитку суспільства та розв'язанню його соціальних проблем.

Проблеми, з яким стикається сучасна школа і які стають перед вчителем початкових класів – це розшарування населення, ускладнення взаємовідносин, нетерпимість до поглядів оточуючих тощо. Відмінність систем цінностей та принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій.

Толерантність постає одним із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатомірності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору має бути основою професійної діяльності педагога.

Мета навчально-виховного процесу змінює форми, методи і роль вчителя початкових класів, який має працювати на засадах толерантної взаємодії в процесі власного творчого безперервного професійного саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена «толерантність» та його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях вітчизняних учених (О. Безносюк, О. Волошина, О. Грива, О. Майборода, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, О. Швачко та ін.). У контексті наукового пошуку цінними є дослідження науковців щодо виховання гуманістичних цінностей та формування професійної свідомості вчителя початкової школи (С. Гончаренко, Т. Кошманова, М. Лещенко, О. Матвієнко, Л. Пуховська та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукових джерел, аналіз теоретичного і практичного досвіду із самопідготовки вчителя до толерантної взаємодії з молодшими школярами засвідчили, що розв'язання зазначеної вище проблеми в Україні гальмується низкою суперечностей між: підвищенням соціального запиту на толерантну взаємодію між учасниками освітнього процесу і недостатнім ступенем усвідомлення педагогами власної особистісно-професійної ролі у цьому процесі; традиційними підходами до професійного становлення педагога та необхідністю удосконалення організації і змісту самопідготовки педагогів для формування толерантного мислення, сприяння цивілізованого діалогу з учнями, створенню безпечного навчально-виховного середовища.

За таких умов проблема самопідготовки вчителя до толерантної взаємодії з молодшими школярами набуває особливої актуальності, а її розв'язання потребує змін у вітчизняній системі педагогічної самоосвіти.

Метою статті є аналіз змісту і складових самопідготовки вчителя до толерантної взаємодії з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. Освітній процес містить сукупність базових цінностей, де співвідносяться суб'єктивний досвід учнів і об'єктивні цінності суспільства. Гуманізація освіти нерозривно пов'язана зі змінами уявлень про сутність педагогічної взаємодії і ролі педагога в навчально-виховному впливі. Педагог виступає не лише як професіонал, який транслює накопичений людством досвід, а й сприяє розвитку здібностей і розкриття індивідуальності кожного учня. Однією з умов реалізації вказаних вимог є педагогічна толерантність.

Педагогічна взаємодія включає в себе правильне співвідношення як педагогічного впливу, так і його активного сприйняття, власну активність учня, що виявляються в відповідних впливах на самого себе і педагога. Толерантність в педагогічній взаємодії включає в себе індивідуально-психологічні особливості, властивості і якості особистості педагога, а також його установку на продуктивну взаємодію і сформований Я-образ і образ «інших» відповідно до етичних принципів спілкування. Вона лежить в основі взаємної довіри і розуміння, допомагає поперед-

жати конфлікти і усвідомити неможливість негайного подолання складнощів спілкування через відмінність звичок і переконань. Педагогічна толерантність проявляється в здатності поважати і визнавати інших рівними та унікальними, відмові від домінування і насильства, готовності прийняти і взаємодіяти з усіма учасниками навчально-виховного процесу [4, с. 18].

Толерантність як складова сукупності специфічних педагогічних цінностей професійної діяльності продовжує своє формування у процесі самопідготовки вчителя початкових класів до взаємодії зі школярами. Педагог будує її, керуючись власним досвідом і уявленнями про процес, зміст, форми, засоби та методи навчання. Спираючись на знання, вміння, навички і сформовані особистісні якості, вчитель реалізує процедуру операційного складу самопідготовки до толерантної взаємодії.

Толерантності відповідають певні типи взаємодії вчителя з молодшими школярами, а саме діалог, співробітництво та опіка.

Шлях до діалогу – мегатенденція сучасного освітнього процесу. Діалог є складним інтелектуальним та емоційним взаємовпливом суб'єктів спілкування. Головна функція діалогічної взаємодії – стимулювання здатності особистості молодшого школяра до саморозвитку, до самореалізації, а також розвитку творчого потенціалу з орієнтацією на індивідуальні здібності, досвід, характер, рівень потреб. Особливостями навчального діалогу як типу толерантної взаємодії є: рівність позицій учня і вчителя; відсутність оцінювання, повне прийняття учня таким, яким він є; особливе емоційне забарвлення спілкування; щирість і природність в прояві емоцій. Така характеристика діалогової взаємодії є фундаментом толерантності і толерантних переконань.

Другий тип толерантної взаємодії – співробітництво – зумовлюється переведенням навчального процесу на рівень особистісної взаємодії. Він найефективніше сприяє розвитку учнів як суб'єктів діяльності та становленню толерантної взаємодії в цілому, оскільки категорія «співробітництво» являє собою складну єдність:

а) форми перспективного взаємозв'язку, заснованої на взаєморозумінні, взаємопереживанні;

б) способів організації спільної діяльності «на рівних», що передбачає прояви самостійності, активності і організованості;

в) форми взаємодії вчителя та учнів, коли сумісна праця ґрунтується на взаємопідтримці і взаємодопомозі, тобто вмінні учнів працювати разом як між собою, так і з учителем при об'єднанні зусиль і узгодженості дій;

г) активно-позитивного, гуманістичного стилю взаємин учнів і педагога у виконанні навчальних завдань; взаємна довіра, доброзичливість, взаємодопомога при труднощах і навчальних невдачах.

Опіка є видом педагогічної взаємодії, який також співвідноситься з поняттям толерантності. Опіка передбачає турботу, причому ця турбота не принижує гідності опікуваного. Її ознаками є емоційна стабільність, високий рівень емпатії, соціальна активність, бажання прийти на допомогу, екстравертність [1, с. 31].

Всі розглянуті типи толерантної педагогічної взаємодії взаємопов'язані. Найчастіше

вони супроводжують один одного, а зі зміною умов взаємно переходять один в одне. Відповідно конкретних умов можна знайти провідний, оптимальний тип взаємодії. Але різноманітність ситуацій і їх швидка змінюваність обумовлюють динаміку характеру взаємодії учасників освітнього процесу.

Педагогічним підґрунтям становлення толерантної взаємодії є формування толерантного простору, середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу і форм організації їх відносин, які з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – культури спілкування як взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття і співпереживання, відчуття партнерства; синергетичного мислення, яке дозволяє сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини; а також особистісно орієнтований підхід у навчально-виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини у системі «педагог-учень» [7, с. 28].

Самопідготовка педагога до толерантної взаємодії з молодшими школярами включає три взаємопов'язані складові: професійну, спрямовану на виконання професійних функцій, володіння відповідними видами професійної діяльності в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти; особистісну для забезпечення професійного самовизначення, професійної самореалізації та професійної самоактуалізації упродовж життя; технологічну з формування організаційно-методичних умов [6, с. 5].

Толерантний вчитель початкових класів у своїй роботі повинен орієнтуватися на самоаналіз і самодіагностику, і від цього залежать процеси самопізнання і самовдосконалення. Педагогічна взаємодія являє собою складну систему. Для співіснування у ній потрібен саморегулюючий механізм, пов'язаний з процесами самоорганізації, саморегуляції, самовизначення, самореалізації, самоствердження і самодіагностики.

Саме самодіагностика створює основу для виявлення труднощів у проявах толерантної взаємодії, допомагає усвідомити і знайти оптимальні шляхи їх подолання. Разом з тим, самодіагностика дозволить визначити наявні толерантні якості особистості вчителя, закріпити їх і розвинути в індивідуальному стилі педагогічної діяльності. Процес самодіагностики – це пізнавальна діяльність, яка повинна носити системний характер, спрямований на усвідомлення і корекцію педагогічної взаємодії.

Набуття педагогом професійного досвіду і навичок толерантної взаємодії відбувається у процесі самоспостереження. Необхідно постійно слідкувати, чи вдається зберегти гармонію, єдність між своїми поглядами, переконаваннями, судженнями, з одного боку, та повсякденними вчинками – з іншого. У процесі самоспостереження вчитель має прагнути не тільки відзначити деякий факт наявності чи відсутності ознак толерантної взаємодії, але і дати йому відповідне пояснення [5, с. 12].

Самооцінка визначає ставлення до себе і своєї професійної діяльності. Вона виступає як найважливіший засіб саморегуляції толерантної

взаємодії. Самооцінка «прогностична» відображає етап орієнтування своїх можливостей у майбутній професійній діяльності. Самооцінка «процесуальна» проявляється в ході діяльності і спрямована на її корекцію. Самооцінка «ретроспективна» дозволяє оцінити результати проявів толерантності у взаємодії.

Самокорекція спрямована на подолання своїх педагогічних труднощів. Кожен учитель прагне вчасно скоригувати свою роботу. Даний етап дозволяє здійснити аналіз помилок, узагальнити свій досвід, реалізувати план свого професійного розвитку.

Самоаналіз є основою формування у педагога адекватної самооцінки як важливого регулятора поведінки. Від неї залежить характер стосунків з оточуючими, наявність або відсутність критичності, вимогливості до себе, правильне розуміння своїх успіхів або невдач. Основними критеріями самооцінки організації толерантної взаємодії вчителя з учнями початкових класів виступають: виконання загальнолюдських моральних норм (гуманізм, правдивість, чесність, добросовісність та ін.); корисність того, що ти залишаєш для себе й оточуючих [3, с. 28].

Ставлення до критики – одне із мірил зрілості педагога. Критика може стати стимулом для пізнання себе, але й може зруйнувати будь-яке бажання займатися самопізнанням. Однак оцінювання власної особи з боку інших є могутнім чинником розвитку мотивації самопізнання і розгортання процесу налагодження толерантної взаємодії [2, с. 11].

Самоосвіта педагога є необхідною умовою професійної діяльності. В її процесі вчитель початкових класів здійснює цілеспрямовану роботу з розширення і поглиблення теоретичних знань, вдосконалення наявних і придбання нових професійних навичок і умінь в світлі сучасних вимог до толерантної взаємодії. Педагог повинен постійно поглиблено займатися проблемою, вирішення якої викликає певні труднощі або яка є предметом його особливого інтересу. Проведення із педагогами тренінгів самопізнання, самовдосконалення, особистісного зростання дає можливість розвиватися і втілювати у навчально-виховний процес навички толерантної взаємодії.

Висновки і пропозиції. Ефективна реалізація толерантної взаємодії вчителя з молодшими школярами залежить від ціннісних пріоритетів педагога, його усвідомленого володіння толерантністю на всіх рівнях, готовності до самопідготовки з розвитку толерантності. Формування толерантної взаємодії у процесі самопідготовки здійснюється на основі розвитку особистісних характеристик вчителя шляхом творчого поєднання цільового, змістового, організаційного та результативно-рефлексивного компонентів. Її результати розкриваються у повноті, всеохопленні та глибині уявлень про власні вміння налагоджувати толерантною взаємодію з учнями, педагогічну спрямованість, професійну Я-концепцію у цілому.

Подальшої докладної розробки потребують проблеми методичного забезпечення самопідготовки вчителя початкових класів з формування навичок толерантної взаємодії зі школярами.

Список літератури:

1. Корнієнко Л. В. Толерантність у дії. *Початкова освіта*. 2019. № 1. С. 30–32.
2. Котенко Д. Професійний саморозвиток учителя НУШ. *Завуч*. 2019. № 10. С. 6–17.
3. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Учитель початкової школи*. 2017. № 6. С. 27–31.
4. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
5. Попова Г. Толерантність – риса сучасного вчителя. *Початкова освіта*. 2014. № 24. С. 10–18.
6. Савченко О. Вчимося толерантності. *Учитель початкової школи*. 2019. № 9. С. 4–8.
7. Столяр Я. Чому учителям необхідний саморозвиток? Результати дослідження. *Школа*. 2019. № 6. С. 26–31.

References:

1. Korniienko, L.V. (2019). Tolerantnist u dii [Tolerance in action]. *Pochatkova osvita*, no. 1, pp. 30–32.
2. Kotenko, D. (2019). Profesiinyi samorozvytok uchytelia NUSH [Professional self-development of NUSH teacher]. *Zavuch*, no. 10, pp. 6–17.
3. Matiienko, O. (2017). Vychovannia tolerantnosti pochynaietsia z uchytelia [Educating tolerance begins with the teacher]. *Uchytel pochatkovoї shkoly*, no. 6, pp. 27–31.
4. Molchanova, A.O. (2013). Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk [Tolerance as a Valuable Basis of Teacher Professional Activity]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. (in Ukrainian)
5. Popova, H. (2013). Tolerantnist – rysa suchasnoho vchytelia [Tolerance is a trait of the modern teacher]. *Pochatkova osvita*, no. 24, pp. 10–18.
6. Savchenko, O. (2019). Vchymosia tolerantnosti [We learn tolerance]. *Uchytel pochatkovoї shkoly*, no. 9, pp. 4–8.
7. Stoliar, Ya. (2019). Chomu uchyteliam neobkhidnyi samorozvytok? Rezultaty doslidzhennia [Why do teachers need self-development? Results of the research]. *Shkola*, no. 6, pp. 26–31.